

УДК 122/129 «2»

А. В. Луценко

аспірант кафедри філософії

Національного університету біоресурсів та природокористування України

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТІЛЕСНОГО ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Дослідження проблеми тілесного відчуження є важливим для осмислення природи різного роду психопатологій і зниження якості соціальної комунікації в сучасному світі. Ґрунтовне дослідження цієї проблеми потребує аналізу таких новітніх явищ, як віртуалізація, поширення розумних технологій, підпорядкування соціального розвитку фінансовій алгоритмізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному філософському дискурсі проблемі тілесного відчуження людини в умовах капіталістичного й інформаційного суспільства присвячені дослідження Ф. Берарді, К. Хейлс, В. Мітчела. Представники французького постмодернізму (М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Ґватарі, Ж. Деріда, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр) осмислюють і концептуалізують вплив капіталістичного устрою на існування людини. У дослідженнях Д. Кампера аналізується проблема відходження від життєвого світу у бік абстракції, розглядається когнітивний потенціал людської тілесності.

Метою статті є з'ясування особливостей тілесного відчуження людини в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі тілесність людини зазнає ідеологічного та соціального пригнічення. Ідея меншовартості тіла пов'язана, зокрема, із ліберальним проектом соціального розвитку, що є ідейним фундаментом капіталізму. Проект ліберального гуманізму мав монополію на продукування сенсів у західній культурі із часів Просвітництва. У лібералізмі людина ідентифікується із раціональним розумом, який володіє тілом як певним об'єктом. Сприйняття тіла як інструмента, що скеровується розумом, є адекватним цілям капіталістичного ладу, оскільки дає змогу спрямувати потенціал тіла на продукування багатства.

У 1970-х роках ліберальна ідеологія переходить у нову неоліберальну фазу й починає набирати обертів із того моменту, коли група молодих економістів (так звані Chicago Boys), які навчалися у Чиказькому університеті, проголосила віру в усеомгутність економічної сили: «... гроші вигадують реальність», «... забудь про референта, гроші створюють світ» [1, с. 30].

Загалом неоліберальна ідеологія, якій притаманний культ багатства, безкінечного зростання й, відповідно, невизнання виснаження, суперечить онтологічним особливостям живих істот. Відомо, що весь живий світ існує в циклах активності й пасивності, які чергуються. Упродовж циклу пасивності живі істоти накопичують ресурс для подальшого розквіту, активності, руху тощо. Оскільки соціум є колективним живим організмом («соціальним тілом» згідно з термінологією Ф. Берарді), він теж підкоряється подібним законам, тоді як неоліберальна ідеологія цей закон нівелює. Натомість капіталістичному ладові характерне зведення соціального життя до фінансової алгоритмізації – що добре для фінансової сфери, має бути добрим для суспільства.

Французькі мислителі 1970–1980-х років: М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Ґватарі, Ж. Деріда, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр – намагались помислити майбутнє, запропонувати картографію неоліберального майбутнього.

М. Фуко у своєму курсі лекцій «Народження біополітики» аналізує лібералізм як спосіб діяти, тобто як практику, орієнтовану на конкретні цілі. Звідси філософ

пропонує аналізувати лібералізм як принцип раціоналізації управління, і ця раціоналізація полягає в підкоренні «внутрішньому правилу максимальної економії» [8, с. 406].

Ж. Дельоз і Ф. Ґватарі в роботі «Анти-Едіп» розглядають концептуальну відмінність між бажанням і потребою. Бажання не пов'язане із нестачею, а скоріше є творчою діяльністю. Проте в умовах неоліберального капіталізму бажання починають поставати у формі потреби й нестачі, оскільки увійшли у відносини залежності із фінансовою машиною.

Ж.-Ф. Ліотар визначає пост-модерн як стан знання сучасних найбільш розвинутих суспільств. Це поняття вживається для позначення стану культури із кінця ХІХ століття, який характеризується трансформаціями «правил гри» в науці, мистецтві, літературі. В умовах капіталізму функції регулювання починають відчужуватися від державного апарату й передаватися на регулювання машинам. Ж.-Ф. Ліотар свого часу прогнозував, що подібні тенденції в культурі постмодерну поступово призведуть до того, що правлячий клас лише надаватиме інформацію, на основі якої технічні засоби прийматимуть рішення [10, с. 43]. До того ж сам правлячий клас формуватиметься не лише політичним класом, а утворюватиметься також із керівників економічних структур, організацій, профспілок тощо.

Осмислюючи сучасні тенденції відходження від життєвого світу й руху в бік абстракції, Ж. Бодріяр уводить поняття симулякрів – порожніх знаків, які є цілковито безреферентним явищем. Подібні явища є виявленням симуляції реальності, тобто зміни реальності на гіперреальність, «справжність світу» стає недосяжною, і це викликає патологічні тенденції у свідомості людини (депресивні стани, неврози тощо). У сучасному світі симулякри як подібності (тобто об'єкти, які симулюють, зображають, переказують чи репрезентують реальність) передують реальності.

Ф. Берарді розглядає глобальну економічну кризу західних спільнот як кризу парадигми соціального розвитку, оснований на економічній догмі. Відповідно, джерело кризи корениться в пануванні неоліберальної ідеології та капіталістичному порядку, який пригнічує потенціал людської тілесності, підпорядковуючи його економічним цілям.

Побудова суспільства на основі економічних цінностей створює несприятливі умови для «загального інтелекту» (англ. general intellect) загалом, оскільки в умовах капіталізму він стає фрагментованим і позбавленим самосприйняття й самосвідомості. Поняття «загальний інтелект» уживається Ф. Берарді для репрезентації сукупного ментального потенціалу людських спільнот. Ця філософська категорія релевантна поняттю «світовий дух» Г.В.Ф. Гегеля, який визначається як сукупність усіх людських висловлювань.

З огляду на сутнісні зміни в цивілізаційному розвитку соціальних спільнот розвинених країн капіталістичний лад змінюється сучасною його формою, так званим семіо-капіталізмом або фінансовим капіталізмом. Ці зміни спричинені швидким розповсюдженням розумних технологій і тотальною цифровізацією. Семіо-капіталізм характеризується перенесенням соціальних відносин у

сферу абстракції, що ліквідує «соціальне тіло». Поняття «соціальне тіло» означає тілесний досвід спільноти, який сприймається як сукупний, оскільки розгортається в індивідів у однакових соціальних умовах. Саме в умовах кризи загального інтелекту, яка офіційно сприймається як економічна криза, відбувається зміна парадигми у виборі вектора соціального розвитку. Нова парадигма поступово має змінити сучасну, основану на економічній догмі, яка демонструє свою згубність для загального інтелекту й соціального тіла. Відповідно, нова парадигма «відходити-ме від ідей зростання, прибутку та акумуляції, натомість буде основана на ідеї повного розкриття сили колективного інтелекту» [1, с. 64].

У фазі семіо-капіталізму з'являються нові форми абстракції, такі як цифрова абстракція – виробництво не завжди відбувається через тілесну взаємодію, а переноситься в поле взаємодії інформаційних машин, і фінансова абстракція, що призводить до відділення грошового обігу від виробничого процесу вартості загалом. Цифрова абстракція спричинює віртуалізацію фізичного акту зустрічі та соціальної комунікації загалом. Це настільки видозмінює соціальне середовище, що звичні когнітивні процеси теж зазнають трансформації. Віртуалізація соціальних відносин зумовлює руйнування соціальної солідарності й атрофію чуттєвості. З іншого боку, фінансова абстракція «руйнує наявний світ», оскільки фінансовий обіг не залежить більше від фізичної реальності.

Семіо-капіталізм породжує семіо-інфляцію, яка виявляється в необхідності більшої кількості «знаків, слів та інформації, щоб купити менше смислів» [1, с. 96]. Отже, в умовах семіо-капіталізму більше інформації означає менше значення. У період індустріального капіталізму продуктивність праці передбачала прискорення виробничого процесу. Натомість прискорення когнітивної праці означає прискорення інфосфери загалом. Ф. Берарді визначає інфосферу як «середовище, де інформація рухається в напрямі інтелекту» [1, с. 97]. Натомість пізнання потребує часу та уваги й не терпить прискорення. Увага є активацією фізичних, афективних і емоційних реакцій у мозку й не може безкінечно прискорюватися, оскільки даватиме збій і загрожує патогенними наслідками для здоров'я індивіда.

У зв'язку з поширенням розумних машин, розвитком кібернетики та мережевих технологій, відбуваються зміни в організації соціального життя спільнот і житті окремих індивідів. Оскільки ліберальний гуманізм видозмінюється під впливом нових факторів, то його позначають поняттям «ліберальний постгуманізм». Для позначення людини в новому контексті існування використовують поняття «постлюдина» (К. Хейлс). Кібернетичний проект «постлюдина» передбачає, що втілення не є сутнісним для людського існування. Кібернетика проводить паралель між людським розумом та інформацією, й оскільки для інформації носій не є суттєвим, то й для людини тіло не є сутнісною ознакою.

Кібернетика розглядає людське існування як «набір інформаційних процесів» [3, с. 4]. Проте втіленість людини передбачає здатність до певного типу навчання та осмислення, який не зводиться лише до процесу мислення. «Утілене знання» означає здатність людини знати більше, ніж вона про це свідомо розуміє [8, с. 266].

Кібернетичний проект постлюдини характеризується такими положеннями: свідомість розглядається як основа людської особистості, що претендує на тотальне значення; тіло – як протез, яким людина вчиться керувати; розширення тіла за рахунок приладів як технологічних протезів є продовженням процесу, що почався із народженням.

Із поширенням розумних технологій людська здатність сприймати не вичерпується природним потенціалом органів чуттів, її продовженням є різноманітні сенсори.

Загалом у сучасному дискурсі тілесності сформувався загальноприйнятий модус сприйняття взаємодії тіла із сучасними технологіями, який розглядає технології як продовження тіла (В. Мітчел, К. Хейлс, В. Черепанин). У сучасному філософському дискурсі щодо технологій використовуються такі метафори, як «штучна шкіра», «електронні органи», «протези тіла» тощо.

Нові технології впливають на те, як люди користуються своїм тілом, взаємодіють, переживають простір і час. Знаходження людини в он-лайн режимі, завдяки Інтернет-мережі, створює «безперервне поле присутності» індивіда для інших незалежно від місця його фізичного перебування [4, с. 162]. За умов тотальної активності й зайнятості природна ефективність роботи мозку людини знижується.

Нестримне поширення та вдосконалення розумних технологій призводить до того, що значний осяг лінгвістичної інформації сучасне покоління пізнає не від матері, а від машин. Це безпосередньо позначається на довірі до мови, оскільки раніше сприйняття смислів відбувалось через безпосередній зв'язок із материнським досвідом: «Відношення між означуваним і символом завжди гарантувалося тілом матері» [1, с. 101]. Ми дізнаємося, що символ, слово в цьому випадку, указує на означуване через довіру до тіла матері й, відповідно, соціального тіла загалом. Якщо ж мова пізнається від розумних машин, то мова відділяється від тіла. Це призводить до того, що, оскільки мова відображає й убирає в себе відносини людини зі світом, порушення зв'язку мова-тіло призводить до непевності відносин людина-світ: «Коли зв'язок між означаючим та означуваним більше не гарантується наявністю тіла, моє афективне ставлення до світу починає руйнуватися. Моє ставлення до світу стає функціональним, операційним – швидшим, якщо забажаєте, але не надійним» [1, с. 102].

Зважаючи на те, що фізичні організми взаємодіють із природним середовищем, зі змістом як соціальним конструктом, з інфосферою, то будь-які процеси, які відбуваються в навколишньому світі, безпосередньо впливають на індивідів. У період індустріального розквіту, що супроводжувався забрудненням води, повітря, продуктів харчування, відбулося зростання респіраторних захворювань, астми й раку легень. Семіо-капіталізм спричинив забруднення іншого характеру. Семіотичні потоки, які поширюються в інфосфері через медіасистему, забруднюють психосферу і провокують такі патологічні симптоми, як страх, тривога, паніка та депресія.

Людські істоти здатні як до лінгвістичної, так і чуттєвої взаємодії. Завдяки здатності взаємодії на цих двох рівнях, люди відкриті для чуттєвого розуміння, соціальної солідарності й емоційної прив'язаності до іншого. Чуттєвість є рівнем невербальної взаємодії, що виявляється у здатності продукувати та інтерпретувати невербальні знаки.

Ф. Берарді розрізняє кон'юнкцію (сполучення) й конекцію (зв'язок) і розглядає їх як дві різні «модальності соціального взаємозв'язку» [1, с. 123]. Кон'юнкція передбачає живий тілесний взаємозв'язок. Сполучаючись, сингулярності стають іншими, зазнають змін. Зв'язок означає функціональну взаємодію на основі лінгвістичної сумісності. Кон'юнкція передбачає також момент семантичної інтерпретації, що включає аналіз наміру, контексту, відтінків, неказаного тощо, тоді як зв'язок передбачає суто синтаксичну інтерпретацію.

Із поширенням розумних машин і мережевих технологій починає переважати соціальна взаємодія на основі модальності зв'язку. Оскільки живі організми пристосовуються до умов навколишнього середовища, то для взаємодії із колективним оточуючим середовищем вони починають пригнічувати чуттєвий комунікативний канал.

Уведення конективних принципів у соціальну комунікацію послаблює здатність до емпатії (співчуття). Чуттєвість уповільнює процес інтерпретації, оскільки ми потребуємо часу, щоб зрозуміти складність і комплексність комунікації тіла, тобто інформації, яку несе тіло і яку неможливо вербалізувати. Тому в сучасних умовах прискорення інформаційних потоків відбувається конфлікт чуттєвої здатності людини й умов навколишнього середовища.

Загалом нестримне поширення в соціальному житті модальності зв'язку (мережа Інтернет, соціальні мережі) створює умови суттєвих антропологічних змін – мутації чуттєвих організмів, що виявляється в особливостях їхньої уваги, вираження, взаємодії, прийнятті рішень тощо.

Міжособистісне спілкування через електронні мережі якісно відрізняється від живого спілкування. Наша нервова система отримує сигнал, що зараз відбудеться процес спілкування, проте в дійсності спілкування на всіх рівнях (енергетичному, емоційному, чуттєвому) не відбувається. Тобто, на рівні раціонального розуму здійснюється взаємодія та обмін інформацією, тоді як запит у спілкуванні на рівні нервової системи й на енергетичному рівні не реалізується. У результаті нервова система дає збій, оскільки не реалізує повною мірою свій комунікативний потенціал.

Ф. Берарді вважає повстання проти фінансового капіталізму, що почалося в Європі у 2011 році та яке здебільшого пояснюється як глобальна економічна криза, спробою відродити кон'юнктивне тіло (тіло, яке здатне до комунікації на основі чуттєвості) та його емпатичну здатність, що зазнавали тривалого пригнічення за капіталістичних умов. Реактивація «соціального тіла» є першим кроком на шляху до відновлення загального інтелекту.

На думку Дітмара Кампера, деякі теми стосовно сутності людини розкриваються лише через звернення до досвіду «мислення тіла», а не розуму, оскільки розумове мислення завжди пов'язане із панівною системою уявлень спільноти в конкретну історичну епоху. Усвідомлюючи обмеженість раціоналістичного підходу до людини, Д. Кампер разом із професором Кристофом Вульфом заснував новий філософський напрям – історичну антропологію. У межах цієї дисципліни обговорювались теми, які були витіснені та репресовані академічною суворістю наявних наук про людину. Теоретичні пошуки спрямовувались на «повернення тіла в культуру» [69, с. 21].

Д. Кампер пропонує новий погляд на визначення основних стадій розвитку людства: приручення, цивілізація, дисциплінування, сидирування. Учений вводить термін «сидирування» для позначення сучасної форми капіталістичного примусу, а саме: примусу до сидячого способу життя й роботи. Історичний розвиток людства можна розглядати також як поступовий відхід від життєвого світу в напрямі абстракції.

Для методологічного аналізу відходження людства від життєвого світу в бік абстракції Д. Кампер розробив концепцію «антропологічного чотирикутника». Оскільки для вечірнього розуміння життєвого світу людини недостатньо системи координат просторово-часового континууму, «антропологічний чотирикутник» залучає до аналізу виміри простору, поверхні, лінії та крапки, які характеризують такі складові життєвого світу людини, як тіло, образ, письмо/мову й час. Відповідно, простір характеризується тривимірністю, поверхня – двомірною, лінія – одномірною, а крапка належить до «нульового виміру». Отже, посилаючись на «антропологічний чотирикутник», Д. Кампер виокремлює виміри: тіло-простір, образ-поверхня, письмо-лінія, час-крапка.

У сучасній цивілізації прогресу відбувається інтенсифікація абстракції як руху від виміру тіла-простору в «нульовий вимір» і перекодування людського досвіду від буквального до числового мислення [5, с. 72]. У такій си-

туації людина страждає від перекодування її життєвого світу в абстракцію, і тому закрадається сумнів у раціональність й доцільність такого вектора розвитку: «Кінець і мета людської духовної діяльності на землі не можуть полягати в остаточному знищенні речовини, матерії, тіла» [5, с. 79].

Висновки. Підводячи підсумок розвідки, присвяченої з'ясуванню особливостей тілесності людини в сучасних умовах інформаційного суспільства, можна сформулювати такі тези. У сучасному світі тілесність людини зазнає ідеологічного та соціального пригнічення. Ідея меншості тіла пов'язана із ліберальним проектом соціального розвитку, що є ідейним фундаментом капіталізму. У лібералізмі людина ідентифікується із раціональним розумом, що володіє тілом як певним об'єктом. Подібне відношення пригнічує когнітивний потенціал тілесності й руйнує духовно-тілесну цілісність людини. Активізація процесів електронізації та віртуалізації спричинює відходження від життєвого світу й перенесення соціальної взаємодії у сферу абстракції. Це призводить до непевності відносин «людина-світ» і різного роду психопатологій, оскільки породжує принципово нові й іноді неприйнятні умови існування людини.

Література

1. Berardi "Bifo" F. The Uprising: On Poetry and Finance (Semiotext(e) / Intervention Series) Paperback – October 19, 2012, 176 p.
2. Hayles N. Katherine How we became posthuman : virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics / N. Katherine Hayles. The University of Chicago Press, 1999. – 364 p.
3. Mitchell W.J. Me++: The Cyborg Self and the Networked City. – The MIT Press, 2003. – 269 p.
4. Кампер Д. «Тела-абстракції», антропологический четырехугольник из пространства, поверхности, линии и точки / Д. Кампер // Тело. Насилие. Боль : сборник статей / перевод с нем. ; составление, общая редакция и вступительная статья В. Савчука. – М. : Изд-во Русской христианской гуманитарной академии, 2010. – С. 65–86.
5. Кампер Д. Взгляд и насилие / Д. Кампер // Тело. Насилие. Боль : сборник статей / перевод с нем ; составление, общая редакция и вступительная статья В. Савчука. – М. : Изд-во Русской христианской гуманитарной академии, 2010. – С. 58–64.
6. Фуко М. Рождение биополитики / М. Фуко. – СПб. : Наука, 2010. – 448 с.
7. Хейлз К.Н. Матеріальність інформатики / К.Н. Хейлз // Хейлз К.Н. / Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / К.Н. Хейлз. – К. : Ніка-Центр, 2002. – С. 254–291.
8. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н.А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.

Анотація

Луценко А. В. Історико-філософське осмислення проблеми тілесного відчуження людини в умовах інформаційного суспільства. – Стаття.

У статті проводиться філософська розвідка особливостей тілесності людини в сучасних умовах інформаційного суспільства. В інформаційному суспільстві існує низка факторів, які зумовлюють тілесне відчуження людини, тобто втрату духовно-тілесної єдності людини й здатності «мислити тілом». Такими факторами є характерне для західних спільнот спрямування соціального розвитку в напрямі досягнення економічних цілей, редукція інтересу людини до економічного інтересу та ігнорування мотивацій людської дії, пов'язаних із тілесністю й чуттєвістю. Поширення розумних технологій призводить до віртуалі-

зації соціальної комунікації, що спричинює якісні зміни у взаємодії між індивідами. Взаємодія на основі чуттєвості починає витіснятися формалізованим обміном інформацією на основі синтаксичної сумісності. У таких умовах чуттєвий і комунікативний потенціал тілесності людини зазнає пригнічення, що призводить до загальносоціальних кризових явищ (руйнування соціальної солідарності, непевність відносин «людина-світ»).

Ключові слова: тілесність, «соціальне тіло», чуттєвість, семіо-капіталізм, «постлюдина».

Аннотация

Луценко А. В. Историко-философское осмысление проблемы телесного отчуждения человека в условиях информационного общества. – Статья.

В статье проводится философское разыскание особенностей телесности человека в современных условиях информационного общества. В информационном обществе существует ряд факторов, которые обуславливают телесное отчуждение человека, то есть потерю духовно-телесного единства человека и способности «мыслить телом». Такими факторами являются направленность социального развития на достижение экономических целей, редукция интереса человека к экономическому интересу и игнорирование связанных с телесностью и чувственностью мотиваций человеческого действия. Распространение разумных технологий приводит к виртуализации социальной коммуникации, вызывает качественные изменения во взаимодействии между индивидами. Взаимодействие на основе чувственности начинает вытесняться обменом информацией на основе синтаксической совместимости. В

таких условиях чувственный и коммуникативный потенциал телесности человека испытывает угнетение, что приводит к общесоциальным кризисным явлениям (разрушение социальной солидарности, неуверенность отношения «человек-мир»).

Ключевые слова: телесность, «социальное тело», чувственность, семіо-капіталізм, «постчеловек».

Summary

Lutsenko A. V. Historico-philosophical understanding the problem of bodily alienation in the information society. – Article.

The article is dedicated to the research of bodily alienation in the information society today. In the information society, there are several factors that cause bodily alienation of a man, that is, the loss of spiritual and physical unity of a man and the ability to “bodily thinking”. It is the orientation of social development in the direction of achieving economic goals, the reduction of human interest to economic interests and ignoring the motivations of human actions related to corporeality and sensuality. Proliferation of smart technology leads to virtualization of social communication, causing qualitative changes in interaction between individuals. Cooperation based on sensuality starts replaced by formalized exchange of information based on syntactic interoperability. In such circumstances, sensual and communicative potential of human physicality is being held down, that leads to general social crisis (destruction of social solidarity, uncertainty relation “human-world”).

Key words: physicality, “social body”, sensuality, semio-capitalism, “posthuman”.